

MUHAMMED ABDULLAH DİRÂZ

Beyrut 1405/1985, neşredenin girişi, s. z-kc; tercüme edenin girişi, s. kd-md; a.m.f., *Naissance de l'Islam: Mohammad peut-il etre l'auteur du Coran?* (ed. Mohsen Draz), Paris 2001, neşredenin girişi, s. 7-18; Enver el-Cündî, *A'lâmü'l-karnî'r-râbi' 'aşer el-hicrî: A'lâmü'd-da' ve ve'l-fikr*, Kahire 1981, s. 19-33; M. Receb el-Beyyûmî, *en-Neḥdatü'l-İslâmiyye fi siyeri a'lâmîha'l-mu'âşirîn*, Dimaşk 1415/1995, II, 239-256; M. Ebû Zehre, *A'lâm ve 'ulemâ' ḳudemâ' ve mu'âşirûn* (nşr. Mecd Ahmed Mekki), Amman 1430/2009, s. 343-346; Ahmed Mustafa Fazliyye, *el-İmâmü'l-müceddid Muḥammed 'Abdullâh Dirâz: Sire ve fikr*, Kahire 1431/2010; Muhammed b. Muhtâr eş-Şinkîti, *Feylesüfü'l-Ḳur'âni'l-Kerîm Muḥammed 'Abdullâh Dirâz: Ḥayâtühü ve âşârüh*, Kahire 2017; A.Halim Koçkuş, "Abdullah Draz ve La Morale du Koran", *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 7, Konya 2002, s. 339-348.

 AHMET ÖZEL

MUHAMMED b. ABDULLAH el-ENSÂRÎ

(محمد بن عبدالله الأنصاري)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh
b. Müsennâ el-Ensârî el-Basrî
(ö. 215/830)

Muhaddis ve kadî.

118 (736) yılında doğdu. Enes b. Mâlik'in soyundan geldiği için Enesî nisbesiyle de anılır. Genç yaşta ilim tahsiline başladı. Babasından ve Humeyd et-Tavîl, Mâlik b. Dînâr, İbn Cüreyc, Saîd b. Ebû Arûbe, Hemmâm b. Münebbih, Şu'be b. Haccâc gibi pek çok âlimden hadis dinledi, rivayette bulundu. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında Bûndâr, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Ebû Müslim el-Keccî, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî, Kuteybe b. Saîd yer almaktadır. Rivayet konusunda sika ve sadûk olduğu nakledilir.

Züfer b. Hüzeyl, Ebû Yûsuf, Osman el-Bettî ve Ubeydullah b. Hasan el-Anberî'den fıkah tahsil eden Muhammed b. Abdullah, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd döneminde 191 (807) yılında Basra kadısı oldu. Bir süre sonra Bağdat'ın doğu yakası kadılığına tayin edildi. Halife Ermin devrinde bu görevinden alınarak mezâlîm mahkemelerinde görevlendirildi. İkinci defa getirildiği Basra kadılığından Halife Me'mûn tarafından azledildi. Daha sonra hadis rivayetiyle meşgul olan Muhammed b. Abdullah Receb 215'te (Eylül 830) Basra'da vefat etti. Ölüm yılı bazı kaynaklarda 214 (829) ve 218 (833) olarak da geçmektedir. Muhammed b. Abdullah'ın rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden cüzûn bazı nüshaları günümüze ulaşmıştır (Sezgin, I, 100).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Ṭabakât*, VII, 294-295; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 520; Vekî, *Aḥbârü'l-ḳudât*, s. 154-155; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-tâ'dil*, VII, 305; Hatîb, *Târîḥu Bağdâd*, V, 408-412; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, IX, 532-538; Safedî, *el-Vâfi*, III, 303-304; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 274-276; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 179; Sezgin, *GAS*, I, 100.

 M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MUHAMMED b. ABDULLAH HASAN

(محمد بن عبدالله حسن)

(1864-1920)

Somali'de

İngiliz ve İtalyan sömürgeci güçlerine
karşı mücadele veren mahalli lider.

1864'te (veya 1856) Orta Somali'nin kuzeyindeki Kob Fardod yakınlarında doğdu. Soy bakımından Hz. Peygamber'le irtibatı bulunmadığı halde kendisine karşı duyulan saygıdan dolayı "Seyyid" diye tanınmıştır. Oğadîn kabilesinin Bah Geri kolundan gelmekle birlikte annesinin mensup olduğu Dulbahaute (Dulbuhante) kabilesinin içinde Bohotle'de yetişti ve ileride başlatacağı hareketin desteklenmesi konusunda bu kabileden faydalandı. Geleneksel dinî öğrenimini tamamladıktan sonra bulunduğu çevrenin dışına çıkarak değişik hocalardan ders aldı ve on dokuz yaşında şeyh unvanını kazandı. Bilgilerini geliştirmek yanında irşad amacıyla Harar, Mogadişu ve Nairobi gibi yerlere seyahat yaptı. 1894 yılında hacca gitti; Mekke'de Sudanlı şeyh Seyyid Muhammed b. Sâlih ile tanışarak onun Sâlihiyye adıyla kurduğu tarikata girdi ve zamanla şeyhin en ünlü halifesi oldu. Bu arada Vehhâbî hareketinin de etkisiyle bid'atlardan kurtulup İslâm'ın aslı hüviyetine dönülmesi fikrini benimsedi.

Seyyid Muhammed 1895'te Aden üzerinden Somali'ye döndü ve Berberâ'da Sâlihiyye tarikatını yaymaya başladı; öncelikle akrabası olan bazı kabileler ona uydu. Tütün, alkollü içkiler, çay, kahve ve o bölgede yaygın biçimde kullanılan hafif uyarıcı kat (catha edulis) bitkisi yapraklarının çiğnenmesi aleyhinde vaazlar verdi. En büyük rakip tarikatı teşkil eden Kâdiriyye mensuplarının tevessülü benimsemesi, ayrıca zikri devam ettirmek için zindelik sağladığı düşüncesiyle kat çiğnemeleri karşısında sert tavır aldı. 1897'de Kâdirîler'in ciddi rekabetiyle karşılaşan ve Batı Somali sahillerindeki İngiliz sömür-

ge idaresinin dikkatini üzerine çeken Seyyid Muhammed, düşmanlık ortamından uzaklaşmak ve Berberâ'daki misyonerlerin müslüman çocuklarını hıristiyanlaştırma faaliyetlerinden kurtulmak amacıyla Oğadîn yaylalarına hicret etti. Buraya gelişinin ikinci yılında Berberâ'dan kaçarak kendisine sığınan bir polisin silâhını isteyen Vali Cordeaux'ya sert mukabelede bulunan Seyyid (Martin, s. 182), işgalcilerle karşı mücadele başlatma düşüncesiyle asker ve silâh tedarikine yöneldi. Birkaç ay sonra binlerce mensubuyla Berberâ-Burou yolu üzerindeki işbirlikçi bir bölgeyi yağmaladı ve ilk askerî hareketini Jigjiga'da ilerleyen Etiyopyalılar'a karşı gerçekleştirdi. 1901 yılından itibaren üç yıl içindeki İngiliz hücumlarını başarıyla durduran Seyyid Muhammed'in 17 Nisan 1903'te Albay Phunket kumandasındaki bir keşif birliğini Gumburu tepesinde mağlûp etmesi, bölgede İngilizler'i bozguna uğratan Sudan Mehdîsi'nden bu yana müslümanların kazandığı en önemli zafer sayıldı. Artık kendisi arazi özelliklerini çok iyi bilen, yarısı tüfekli 6000 kişilik bir orduya, 2000 kadar da yedeğe sahipti. 1903 yılı içinde İngilizler'in İtalyan müttetikleriyle birlikte katıldığı Obbia'nın iç kesimlerindeki çarpışmaları da kazandı. 1904'te General Egerton tarafından kuşatılan Seyyid Muhammed ve adamları ağır kayıp vermelerine rağmen İngiliz hatlarını yarıp kaçmayı başardılar. Aynı yıl Etiyopyalılar ve İtalyanlar'la anlaşan İngilizler üzerlerine aralıklarla dört defa kuvvet sevkettilerse de kesin bir sonuç alamadılar.

1904 yılında önemli miktarda zayıat veren Seyyid Muhammed 1905'te İngilizler ve İtalyanlar'la barış antlaşması imzaladı. Buna göre kendisi Nugaal vadisinin Hint Okyanusu'na açıldığı yerde üçgen şeklindeki bölgeyi kontrolünde tutacak, İlig Lirmanı başşehri olacak, burada silâh ticareti durdurulacak, ayrıca İtalyan, İngiliz ve Etiyopyalılar'la mücadeleye son verilecekti. Böylece düşmanları tarafından resmen tanınmakla birlikte küçük bir bölgeye sıkıştırıldı ve kendi kabileleri Oğadîn ile Dulbahaute'den uzak düşürüldü. Ancak antlaşma bir yıl içinde bozularak mücadeleye yeniden başlatıldı; 1908'de üç yıllık bir süre için ateşkes yapıldıysa da fazla devam etmedi. Bu arada İngilizler'le İtalyanlar, Seyyid Muhammed'in gittikçe yükselen itibarını düşürmek amacıyla hileli bir yola başvurdular. Sâlihiyye tarikatının lideri Muhammed b. Sâlih'ten onunla ilgili birçok itham içeren ve artık tarikat-

la, hatta İslâm'la ilgisinin kalmadığını belirten bir mektup almayı başardılar. Mektup karargâha ulaştınca çok sayıda müridi onu terketti. Her ne kadar Seyyid Muhammed, şahsına yönelik ithamları cevaplandırdığı *Ķam'u'l-mu'ânidin* adlı bir risâle yazdıysa da tarikatın kendine taraftar ve karşıt olan iki gruba ayrılmasını önleyemedi.

1910'da barış girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan İngilizler Somali'ye daha çok Hint birlikleri getirdiler ve yerli halktan yeni paralı askerler temin ettiler. Bu sırada Dulbahaute topraklarına geçen Seyyid Muhammed, burada en büyüğü Taleh'te olmak üzere birkaç kale yaptırdı. 1913 yılında bir İngiliz birliğini yenerek kumandanları dahil birçok askeri öldürdü; 1914'te Berberâ çevresini yağmaladı. Bu sırada müslüman olduğunu açıklayan ve onun kızlarından biriyle evlenmek isteyen yeni Etiyopya imparatoru Lidj Yassou ile bir ittifak kurduysa da bu ittifak bir yıl sonra imparatorun devrilmesiyle sonuçsuz kaldı. I. Dünya Savaşı esnasında Almanlar ve Osmanlılar'la iyi ilişkiler içinde olan Seyyid Muhammed'in devleti Bâbüli tarafından tanındı (bu münasebetle padişaha yazdığı methiyesi için bk. *a.g.e.*, s. 192-193). 1920 yılının ilk aylarında İngilizler tekrar saldırıya geçtiler. Uçakların bombardımanı ve kara birliklerinin ağır makineli tüfek ateşi karşısında tutunamayan müslümanlar batıya doğru çekildiler. Teslim olmayı ve devletini başka yerde kurması tekliflerini reddeden Seyyid Muhammed 21 Aralık 1920'de vefat etti. Böylece 1899 yılından beri sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesi Somali halkı arasında bir vatan sevgisine dönüşmüş olarak sona erdi.

İtikadda Selefi-Eş'arî, fıkhıta Şâfiî olan Seyyid Muhammed tasavvuf yoluyla bu anlayışa hizmet etmeye çalışmış ve ömrünü sömürgeci güçlerle mücadeleye adanmıştır. Kendisi mehdîlik iddiasında bulunmadığı halde onu yıpratmak amacıyla muhalifleri böyle bir iddia ortaya atmış, ancak Brockelmann'ın da katıldığı bu iddiayı (*Târîhu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye*, s. 649) Martin ve Ali Ma'yûf çürütmüştür (bk. *bibl.*). Aynı zamanda yazar ve şair olan Seyyid Muhammed'in 1965 yılından sonra iki eseri ele geçmiştir. Bunlardan biri ancak dörtte bir kadarı bulunan *Ķam'u'l-mu'ânidin*, diğeri Bimâl kabilesine yazdığı cihadın faziletine dair *Risâletü'l-Bimâl* adlı çalışmasıdır (geniş bilgi için bk. Martin, s. 195-201).

BİBLİYOGRAFYA :

D. Jardine, *The Mad Mullah of Somaliland*, London 1923; J. S. Trimmingham, *Islam in East Africa*, Oxford 1964, s. 51, 102; a.mlf., *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 121, 241; Câmî Ömer İsâ, *Târîhu's-Şumâl fi'l-uşûri'l-vüştâ ve'l-hadîşe*, Kahire 1965, tür.yer.; R. L. Hess, *Italian Colonialism in Somalia*, Chicago 1966, s. 65-66, 69-71, 73-75, 80-81; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in 19th Century Africa*, Cambridge 1976, s. 177-201; I. M. Lewis, *A Pastoral Democracy*, London 1976, s. 65-66, 67, 69, 70-72, 74-75, 79-80; a.mlf., "Muhammed b. 'Abd Allâh Hâssân", *EP* (İng.), VII, 389-390; C. Brockelmann, *Târîhu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye* (trc. Nebîh Emîn Fârîs – Münîr el-Ba'lebekki), Beyrut 1988, s. 649-651; Ali Mahmûd Ali Ma'yûf, *Târîhu hareketi'l-cihâdi'l-İslâmiyyi's-Şumâli zıdde'l-isti'mâr*, Kahire 1992, s. 46-285; R. S. O'Fahey, *Arabic Literature of Africa: The Writings of the Muslim Peoples of Northeastern Africa*, Leiden-Boston 2003, s. 101-102; A. S. Bernath, "Sayyid Muhammad 'Abd Allah Hasan and the Somali Rebellion (1899-1920)", *al-İlm*, IV, Durban-Westville 1984, s. 98-116; Seyyid Hâlid Mahmûd Tirmizî, "Muhammed b. 'Abdullah Hâsan", *Fikr o Nazar*, XXVII/3, İslâmâbâd 1990, s. 41-71.

MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED b. ABDULLAH el-MEHDÎ (محمد بن عبدالله المهدي)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasen el-Müsennâ b. el-Hasen b. Âli b. Ebî Tâlib (ö. 145/762)

Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı
Medine'de isyan eden
Âli evlâdının lideri.

100 (718-19) yılında (veya 92/711, 82/701) Medine'de doğdu. Babası Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan, annesi Hind bint Ubeyde'dir. İlk eğitimini babasından aldı; daha sonra Nâfi' Mevlâ Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Tâvûs ve Ebû'z-Zinâd'dan hadis öğrendi. Kendisinden Abdullah b. Ca'fer el-Mahremî, Derâverdî ve Abdullah b. Nâfi' hadis rivayet ettiler. Nesâî gibi bazı muhaddisler onu hadis konusunda güvenilir saymıştır (Zehbî, VI, 210). Geleceğin siyasî lideri olacak şekilde yetiştirilen Muhammed'e "Mehdî" lakabı babası tarafından verilmiştir. Ayrıca zühd, takvâ ve mürüvvet sahibi bir kimse olduğundan "en-Nefsüzzekiye" lakabıyla anılmıştır. 122 (740) yılında Zeyd b. Âli'nin Kûfe'de Emevîler'e karşı başlattığı harekete katılan Muhammed için Hişâm b. Abdülmelik zamanında Muhammed el-Bâkır'ı imam tanımayan Beyân b. Sem'an ve Mugire b. Saîd el-İcî gibi müfrit kimseler tarafından propaganda yapıldığı bilinmektedir (Safedî, III, 299).

II. Velîd'in ölümünün (126/744) ardından devletin yıkılmaya yüz tuttuğunu gören ve Muhammed el-Bâkır ile Ca'fer es-Sâdik dışında bir araya gelen Hâşimîler'den Abbâsî ailesine mensup İbrâhim el-İmâm, Ebû'l-Abbâs (es-Seffâh) ve Ebû Ca'fer (el-Mansûr), Muhammed b. Abdullah'a biat edilmesini kararlaştırdılar. Ebû'l-Ferrec el-İsfâhânî, toplantı sonunda Ebû Ca'fer'in Hz. Peygamber'in ailesi içinde halifelîğe Muhammed b. Abdullah'tan daha lâyık bir kimsenin bulunmadığını söyleyerek kardeşleriyle birlikte ona biat ettiğini yazmaktadır (*MeĶâtilü't-Ṭâlibiyyin*, s. 256). Bundan sonra imâmetini açıklayan Muhammed b. Abdullah biat almaya başladı. 132 (750) yılında Abbâsîler iktidara geldiğinde Muhammed ve kardeşlerinden İbrâhim onları meşrû halife olarak tanımak istemediler ve ilk halife Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın ziyaretine gitmediler. Halife, muhtemelen daha güçlü hasımlarıyla mücadelesi yüzünden yahut onlardan herhangi bir zarar gelmeyeceği düşüncesiyle meselenin üzerinde durmadı (İbn Sa'd, s. 374). Ebû Ca'fer, halife olmasından kısa bir süre önce 136 (754) yılında veliaht sıfatıyla hacca gittiğinde aralarında Abdullah b. Hasan'ın da bulunduğu Medine ileri gelenleri tarafından karşılandı. Ebû Ca'fer, Abdullah'a oğullarının yerini sorduğunda ondan olumlu cevap alamayınca aralarında sert tartışmalar cereyan etti. Fakat Medine Valisi Ziyâd b. Ubeydullah el-Hârisî, Muhammed b. Abdullah'ı yakalatacağını söyleyerek Ebû Ca'fer'i teskin etti. Hac dönüşü halife olan Ebû Ca'fer el-Mansûr hemen Mekke ve Medine halkından biat alınmasını emretti. Bunun üzerine biat etmek istemeyen ve hayatlarından endişe duyan Muhammed ile İbrâhim Medine'den ayrıldılar. Basra, Kûfe, Aden ve Sind gibi yerlerde bir süre izini kaybettirmeye çalışan Muhammed, Medine'ye döndüğünde Radvâ dağı yakınlarında yaşayan Cûheyne kabilesinin himayesinde saklanmaya çalıştı. Medine'de üç valiyi Muhammed ve İbrâhim'i yakalayamadıkları için değiştiren Halife Mansûr, Ebû Müslim el-Horasânî galesi ve Hâricî hareketleri gibi önemli hadiseler ortaya çıkınca Muhammed b. Abdullah ile bir müddet ilgilenemedi. Bu sırada Mansûr ile Muhammed'in birbirine karşı hakaret ve tehdit içeren yazışmalar yaptığı da bilinmektedir (Müberra, III, 1487-1501).

140 (758) yılında tekrar hacca giden Mansûr, Medine'de Hâşimîler'i toplayıp onlara çeşitli hediyeler verdikten sonra Muhammed b. Abdullah'ın nerede bulun-